Citation:

Wrzesińska, K. (2021). Termin *rasa* i jego synonimy w polskiej refleksji naukowej i popularnonaukowej w latach 1864–1918. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article 2041. <https://doi.org/10.11649/sfps.2041>

Katarzyna Wrzesińska
(Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

Termin *rasa* i jego synonimy w polskiej refleksji naukowej i popularnonaukowej w latach 1864–1918¹

Świadomość różnic między ludźmi obecna była od czasów najdawniejszych. Jak pisał socjolog Ludwik Krzywicki, „[...] pojęcie różnic rasowych istniało wcześniej niż zostało ujęte w odpowiedni termin klasyfikacyjny – rasy, względnie typu antropologicznego” (Krzywicki, 1907, s. 427). Upowszechnienie terminu *rasa* nastąpiło w drugiej połowie XIX w. wraz z jego przeniesieniem z zoologii na grunt nauk o człowieku. Synonimiczne stosowanie określeń takich jak *rasa*, *pokolenie*, *gatunek*, *odmiana*, *typ*, *plemię*, *szczęp*, *lud* i *naród* występowało zarówno w publikacjach naukowych, jak i popularnonaukowych. Jakkolwiek polska literatura dotycząca terminologii stosowanej w różnych dziedzinach wiedzy jest bardzo obfita (np. Boroń, 2001; Dąbkowski, 2010; Jankowiak, 2005, 2006; Waniakowa, 2003; Zajda, 1990), to jednak do tej pory nie zajęto się terminologią antropologiczną.

¹ Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2016/21/B/HS3/03696, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Celem artykułu jest analiza terminologii stosowanej do opisu ludzkiej różnorodności z perspektywy historycznej. W XIX w. polska literatura naukowa, prócz własnych osiągnięć, relacjonowała dokonania uczonych europejskich i amerykańskich. Piśmiennictwo popularyzujące wiedzę przynosiło opisy podróży, odzwierciedlające fascynację rdzennymi mieszkańcami dalekich lądów. Informacje na temat ludzkich ras dostarczyły także encyklopedie i słowniki. Posiadamy więc obfity materiał źródłowy, w którym ważny jest kontekst wypowiedzi, pozwalający rozeznaczyć znaczenie używanych pojęć: biologiczne, kulturowe, społeczne. Jest to tym bardziej ważne, że współcześnie spotykamy się w literaturze naukowej z pochopnymi ocenami przy analizie polskiej myśli na temat rasy. Nie zawsze tam, gdzie wyraz ten pada, mamy do czynienia z rasizmem w dzisiejszym rozumieniu tego słowa². Nieporozumienia związane z pojmowaniem *rasy* mają swe źródło w fakcie, iż problematyka ta nie doczekała się w Polsce szczegółowych studiów. Poruszana była jedynie sporadycznie i to nie w kontekście rozumienia samego pojęcia, lecz jego współczesnego funkcjonowania na płaszczyźnie społeczno-kulturowej (Mincer, 2012; Ossowski, 1939/1966, ss. 118–123; Tyrała, 2005).

***Rasa* jako oczywiste istnienie**

Termin *rasa* był jednym z najważniejszych określeń stosowanych w naukach o człowieku do opisu zróżnicowania ludzkości (Małczyński & Mincer, 2014, ss. 6–7). Posługiwano się nim niezwykle dowolnie, ponieważ antropologia, jako nauka młoda, nie wypracowała precyzyjnej terminologii. Stanowiło to trudne zadanie tym bardziej, że nie było wiadomo, czym w istocie są rasy. Przyjmowano, że one istnieją i należy je opisać (Strzałko, 2010, s. 252; Szczurkiewicz, 1938, ss. 20–21). Ponadto określenie *rasa* okazywało się wygodną kategorią wskazującą na odmienność pochodzenia, wyglądu i obyczajowości ludzkiej i stanowiło nieodłączny element opisu dziejów, podróży, ludności i jej natury. Nie miało jednak w takich przypadkach jakiegoś stałego, jednoznacznie sprecyzowanego znaczenia. Można więc przeczytać, że „Uderza fakt postępu i rozwoju umysłowego ludzkości, z zaznaczeniem zarazem faktu, że pomiędzy ludzkiemi rasami zachodzą i w tym razie różnice: każda rasa rozwija się we właściwy jej sposób, zachowując wiernie swe osobliwości” (Bogacki, 1881, s. 125) lub „Skąd przybyło do

² Tak np. w pracy Grzegorza Krzywca (Krzywiec, 2009).

Arabów to bardziej naukowe pojęcie natury i wyższe poczucie przyczynowości? Czy ta inteligentna rasa była lepiej uzdolnioną [...]?” („Historia cywilizacji”, 1878, s. 188). Pojęcie *rasa* występowało również w kontekście relacji polsko-niemieckich: „[...] dzisiejsza dzielność umysłowa i fizyczna północnych Niemiec jest wypływem zlania się dwu ras” – to znaczy słowiańskiej i germańskiej (Gruszecki, 1881, s. 462). Pojawiało się także przy omawianiu rozwoju i zadań nauk przyrodniczych. I tak Krzywicki pisząc o celach antropologii, zaznaczał, że ona „mierzy, waży, porównywa części organizmu ludzkiego wśród różnych ras [...]” (Krzywicki, 1888a, s. 445). Podobnie czynił lekarz, antropolog i etnograf Julian Talko-Hryniewicz, wskazując, że antropologia bada „oddzielne plemiona i rasy” (Talko-Hryniewicz, 1888, s. 547). Ignacy Radliński, historyk, religioznawca, omawiając badania francuskie, stwierdzał,

[...] że coraz większy tworzy się przedział, z jednej strony pomiędzy rasami wyższą i niższą, z drugiej pomiędzy jednostkami wykształconymi i ciemnymi w jednym narodzie. Zachodząca różnica w uzdolnieniu ras i osobników, potęgując się, tworzy ciągle pomiędzy rasami i jednostkami coraz większą przepaść (Radliński, 1882, s. 210).

Opisując europejskie narody, stosowano określenia wskazujące na ich pochodzenie. Najczęściej spotykane to *rasa indoeuropejska* („Plemiona”, 1863, s. 357). Sporadycznie pojawiał się termin *rasa indo-kaukaska* („Mieszkańcy”, 1866, s. 223), częściej zaś *rasa kaukaska* (Korzon, 1876, s. 13). Zanikającym było określenie *plemię Jafeta* (Montegut, 1871b, s. 190). Ludy indoeuropejskie nazywano również *narodem praaryjskim* (Kalina, 1895, s. 98). Dla podkreślenia starożytnego rodowodu ludności europejskiej, stosowano również terminy *aryoeuropejczycy*, *aryowie* i *aryjczycy*, wywodząc ją od Ariów, *plemienia indyjskiego* (Baudouin de Courtenay, 1881, s. 150; Hanusz, 1885, s. 35).

Przeciwko traktowaniu ludności indoeuropejskiej jako tworu jednolitego wypowiadał się Krzywicki – „W rzeczywistości mamy do czynienia z kilku rasami, połączonymi wspólną nazwą” (Krzywicki, 1888b, s. 484). Podobnie pisał geograf Wacław Nałkowski: „[...] grupa aryjska [...] nie przedstawia jednolitości, która dałaby się naukowo wykazać, wyjąwszy jedynie wzgląd lingwistyczny” (Nałkowski, 1890a, s. 306). Przeświadczenie o wzajemnym pokrewieństwie szczepów *indoeuropejskich* okazało się jednak trwałe (Kryński, 1901, s. 42). Przypisywano to „sile tradycji i przyzwyczajania” (Kalina, 1895, s. 97). Wymienić jeszcze należy często stosowane terminy: *rasa łacińska* (Plain Truth, 1898c, s. 390), przyjmowany ze względu na wspólnotę kultury, oraz *rasa europejska*, dyktowany kryteriami geograficznymi (Dr Nadmorski, 1887, s. 466).

Powyższe przykłady potwierdzają, że analizowany termin funkcjonował bez precyzyjnego znaczenia. Wspólnym mianownikiem jego używania było zaznaczenie odrębności pomiędzy omawianymi populacjami. Nie było rzadkością twierdzenie, że jeżeli pewne zjawisko nie daje się objaśnić, przypisuje się je „jakiejś ukrytej własności, tkwiącej w rasie” (Bagehot, 1875, s. 3).

Próby definicji

Można wyodrębnić obszary, na których podejmowano próby sprecyzowania terminu *rasa*. Po pierwsze, były to dzieła naukowe czytane w oryginale lub dostępne w przekładach na język polski. Mimo rozwoju badań antropologicznych nadal nie było pewności, czym są *rasy*. Pozornie najłatwiej wydawało się zdefiniować *rasę* poprzez jej fizyczne wyznaczniki jak kolor skóry, rodzaj włosów czy kształt czaszki. Ta biologiczna płaszczyzna była w okresie pozytywizmu dominująca. Jednak płynność cech pomiędzy wyodrębnianymi *typami* powodowała mnożenie się naukowych klasyfikacji. Dzieleno ludzkość na trzy *rasy* (Georges Cuvier), na pięć (Johann F. Blumenbach), a nie brakło i takich uczonych, którzy wyróżniali ich sześćdziesiąt (John Crawford) (Darwin, 1871/1935, s. 234). W tym kontekście nie powinna dziwić opinia, że „[...] rasa jest rzeczą, której niepodobna w dobie obecnej wyodrębnić, choć wiadomo, że istnieje” (Marett, 1913, s. 86). Kuszono się jednak o rozbudowane wyjaśnienie. Francuski uczyony Charles Seignobos pisał, że ludzie

[...] jedni od drugich różnią się wzrostem, kształtem członków i głowy, rysami twarzy, barwą oczu i włosów. Zachodzą też między nimi różnice pod względem języka, inteligencji i uczuć. Otóż, różnice tego rodzaju pozwalają dzielić rodzaj ludzki na pewne grupy, zwane rasami. Rasa więc jest to grupa ludzi podobnych do siebie, a różniących się od ludzi, należących do jakiej bądź innej grupy (Seignobos, 1888, ss. 19–20).

Armand de Quatrefages pojmował tę kategorię jako „zbiorowisko osobników tego samego gatunku, które posiadało cechy pierwotnej odmiany, i w którym te cechy były przekazywane z pokolenia na pokolenie” (Quatrefages, 1873, s. 191). Łączono więc *rasę* z dziedziczną stałością, ale zaczęto też dostrzegać zmienność *rasy*, czyli jak to określił polski lekarz i zoolog Walerian Klecki „jej niezupełną i nie bezwzględną stałość”. Dlatego też Georges Buffon „uważał *rasę* za odmianę, wytworzoną i ustaloną pod wpływem klimatu, pożywienia i trybu życia” i że „ustalenie *rasy* jest względne, znika ono bowiem, skoro tylko

zmieni się środowisko, w którym rasa żyje” (cyt. za: Klecki, 1924, ss. 141, 152). Paul Topinard przyjął definicję *rasy* za Jamesem C. Prichardem, a brzmiała ona: „Pod nazwą ras rozumie się wszelkie zbiorowiska osobników, mających cechy charakterystyczne mniej lub więcej wspólne, które mogą być dziedzicznie przekazywane [...]” (cyt. za: L., 1892, s. 411).

Po drugie, definicji dostarczały encyklopedie i słowniki. Zawierały one początkowo jedynie krótkie hasła, w których *rasę* określano jako *plemię ludzkie* („Rasy”, 1865, s. 951). Z czasem pojawiło się wyjaśnienie natury biologicznej. W *Encyklopedii Powszechnej* Orgelbranda czytamy, że *rasa* to: „w historii naturalnej toż co odmiana; w szczególności nazwa ta odnosi się do różnych typów człowieka [...]” („Rasa”, 1902, s. 518). Nawiązanie do *ras ludzkich* zawierało też hasło „Człowiek”. Dowiadujemy się, że różnice między ludźmi doprowadziły do ich podziału na *rasy*, „[...] przy czym dotąd sporną pozostaje kwestią, czy oddzielne plemiona ludzkie za *rasy* tylko, czyli odmiany, czy też za istotne gatunki uważać należy” („Człowiek”, 1899, s. 167). W *Słowniku języka polskiego* – *rasa* to „odmiana gatunku ludzi lub zwierząt, szczep, plemię ludzi”. Na ówczesne rozumienie tego pojęcia wskazują terminy podane jako z nim związane: „pochodzenie, gniazdo, krew” oznaczające wspólnotę („Rasa”, 1912, s. 478). Natomiast w *Encyklopedii wychowawczej* w hasle „Antropologia” w ogóle brak wyjaśnień dotyczących terminologii. Padają jednak terminy: *rasa*, *plemię*, *szczep*, *odmiana* w rozmaitych kontekstach, m.in. „tworzenia się ras”, „trwałości ras”, „skłonności do chorób rozmaitych ras” oraz ich „uzdolnień i umysłowości” (Lutostański, 1881, ss. 269–270). Wskazane hasła, odzwierciedlając ówczesną niepewność w definiowaniu, nie wyjaśniały, czym jest *rasa*. Jednakże pojawienie się w encyklopediach i słownikach tego terminu świadczy o tym, że wszedł on w użycie.

Po trzecie, z próbami refleksji spotykamy się w polskim piśmiennictwie naukowym i popularyzującym wiedzę. Najczęściej cytowano autorów obcych. I tak, Karl Penka przyrównywał *rasy* do pierwiastków chemicznych. Podobnie jak te ostatnie, wchodziły one w różne związki, ale zawsze, jak uważał uczony austriacki, dawało się je wyodrębnić i zachowywały one swe właściwości (Krzywicki, 1893/1969, ss. 310–311). Rozważając zależności pomiędzy *rasą* a *narodem*, Krzywicki przywoływał jeszcze definicję za Hermanem F. C. ten Kate, holenderskim antropologiem: „Rasa jest jednością anatomiczną, naród zaś utworzony z wielości anatomicznych” (Krzywicki, 1893/1969, s. 300).

Modernizm wniósł duchową interpretację pojęcia *rasa*. Wedle cytowanego przez ideologa Narodowej Demokracji Romana Dmowskiego Gustave’a Le

Bona rasy to „[...] grupy ludzkie, odznaczające się każda z osobna odrębną fizyognomią duchową” (R. D., 1888, s. 292). Kazimierz Daniłowicz-Strzelbicki, pisarz i antropolog, przywołał pogłębianą definicję rasy autorstwa Le Bona:

Zbiorowisko ludzkie o różnym etnicznym pochodzeniu dochodzi do ustanowienia jednej rasy, to jest do posiadania jednej „kolektywnej duszy” tylko wtedy, kiedy przez powtarzane przez wieki krzyżowanie się i jednolite życie w jednolitych środowiskach, przyjmie wspólne uczucia, wspólne cele i wierzenia. U ludów cywilizowanych nie ma już dzisiaj ras przyrodzonych [pierwotnych – K. W.]. Są one po większej części [...] wytworzone przez warunki historyczne (Daniłowicz-Strzelbicki, 1897, s. 560).

Polscy uczeni podejmowali samodzielne próby zdefiniowania terminu. Według Nałkowskiego: „[...] rasy nie są to pierwotne i niezmiennie dane historii; są to raczej produkty przystosowania się do różnych środków geograficznych i socjalnych” (Nałkowski, 1890b, s. 318). Inaczej zdefiniował omawiane pojęcie Wacław Olechnowicz – lekarz i antropolog: „Rasa jest wyobrażeniem prawa natury, jest następstwem niecofniętym całego szeregu zjawisk wiążących się ze sobą od pierwszych dni stworzenia, a których najogólniejszym pojęciem jest pojęcie ewolucji” (Olechnowicz, 1896, s. 333). Erazm Majewski, etnograf, biolog i archeolog, określił rasę jako termin czysto zoologiczny, wskazujący na „wspólność gniazda” (Majewski, 1905, s. 164). Krzywicki postrzegając brak jednolitości cech w obrębie ras, wołał używać określenia *typ rasowo-antropologiczny* (Krzywicki, 1893/1969, s. 19).

Jedyna klarowna definicja rasy występuje w teorii konfliktu socjologa Ludwika Gumplowicza. Stwierdzając w *Der Rassenkampf*, pracy wydanej w 1883 r., że w sensie przyrodniczym rasy nie istnieją, definiuje on je jako grupy stanowiące jedność, wytworzone na skutek rozwoju społecznego:

Rasa [...] nie jest [...] produktem samego procesu fizjologicznego czy biologicznego, lecz jest produktem procesu historycznego, który w istocie rzeczy jest również procesem naturalnym. Rasa stała się dziś poprzez rozwój społeczny na przestrzeni dziejów wyłaniającą się jednością, która swój punkt wyjściowy znajduje w elementach duchowych (język, religia, obyczaje, prawo, kultura etc.), i dopiero z tym dochodzi do najpotężniejszego elementu fizycznego, do istotnego spoiwa, które łączy, do jedności krwi (cyt. za: Gella, 1966, ss. 86–87).

Poprzez pojęcie *rasa* rozumiano więc także wspólnotę kultury (Łukasiewicz, 2012). Tak ujmował je również narodowy demokrat, Jan Ludwik Popławski (W. B., 1900, s. 613). Często w kontekście kulturowym używany był termin *rasa amerykańska*. Pod tą nazwą rozumiano wszystkich kolonistów,

którzy „[...] jakkolwiek zebrani z czterech stron świata, oswajają się tak szybko z otaczającymi ich stosunkami, że wkrótce tworzą jeden tylko lud, mówiący [...] wszędzie jednym językiem i korzystający z jednych i tych samych instytucji [...]” („Far-West”, 1869, s. 217).

Należy zwrócić uwagę, że na treść definicji wpływało wykształcenie autora: lekarze, biolodzy (a także wywodzący się z nich antropolodzy) w większym stopniu przychylali się do biologicznego rozumienia rasy, zaś filozofowie, historycy, socjolodzy czy językoznawcy o zainteresowaniach antropologicznych akcentowali raczej elementy kulturowe.

Synonimiczność pojęć

W *Słowniku synonimów polskich* Krasińskiego znajdujemy potwierdzenie, iż takie terminy jak *pokolenie*, *plemię*, *rasa* i *szczęp* traktuje się zamiennie (Krasiński, 1885, s. 531). Główną przyczynę tego zjawiska stanowił brak ścisłych definicji pojęć oraz ich przenoszenie z nauk przyrodniczych na grunt humanistyki. W ten sposób powstał np. termin *rasa słowiańska*, choć nie stanowiła ona jedności antropologicznej w sensie fizycznym, a jedynie językową i po części kulturową. Synonimiczność była też uzależniona od dowolności przekładów na język polski. Na przykład francuski termin *race* tłumaczono jako *plemię*, zaś *souche* – *szczęp*, uznawano za *rasę* (Al. Sz., 1883, s. 221). Zamienne stosowanie terminów zachodziło nie tylko w tekstach różnego autorstwa i pochodzących z lat od siebie odległych. Spotykamy je także w ramach pojedynczych tekstów, jak np. określenia Indian: *szczępy*, *pokolenia*, *rasa czerwono-skórnych*, *oddzielne narody* (Niemojowski, 1872, s. 125). Omawiane zjawisko można dostrzec w opisach narodów. Żydzi nazywani byli: *ludem hebrajskim* i *plemieniem semickim* (Hodi, 1882, ss. 559–560), *rasą semicką* (Redakcja, 1886, s. 51) i *plemieniem Izraela* (Plain Truth, 1898a, s. 111). Ludność polską z kolei, określano jako *plemię nasze*, *naród* i *rasę* (Popławski, 1886, s. 181).

Najszerszym terminem stosowanym już w oświeceniu, obejmującym ogół ludności ziemi, był *ród ludzki*. Jako określenie synonimiczne w drugiej połowie XIX w. pojawiło się pojęcie *rasa ludzka*. Odzwierciedlało to proces upowszechniania się słownictwa czerpanego z nauk przyrodniczych. Całą ludzkość dzielono na *rasy*. Spotykamy jednak i rodzimy termin *pokolenie*, który był stopniowo wypierany z dyskursu o ludzkiej różnorodności. Stosowano rozmaitą systematykę. Spotkać więc można podział *ras* na *gałęzie*, tych zaś na *szczępy* (Ad. J. C., 1882,

s. 403). Jednocześnie jednak termin *gałęzie* występuje jako określenie odrębnych ras ludzkich (Gumplowicz, 1884, s. 110). Podobnie różne znaczenie przybierał termin *plemiona*. Rozumiano pod nim np. ludność zamieszkującą Maroko jak: „maurowie, arabowie, berbery, murzyni i żydzi” („Marokko”, 1865, s. 123). Odmiany w obrębie rasy nazywano także *szczepami* (K., 1886, s. 146). *Szczepy* jednak mogły jednocześnie znaczyć to samo co *rasy* („Nowa Kolumbia”, 1865, s. 407) i to co *plemiona* („Kronika zagraniczna”, 1866, s. 140).

Rasowy a etniczny, etnologiczny, etnograficzny

Powyższe terminy upowszechniły się w piśmiennictwie polskim w latach 70. XIX w. Często stosowano je zamiennie. Etnologię (i etnografię) wiązano z rasą³. Miała ona „[...] poszukiwać w fizycznych początkach ludów, tajemnicy ich przeznaczenia, oraz wyjaśnienia faktów przez nich spełnionych” (Montegut, 1871a, s. 158). Ubolewano, że „[...] nie ustalił się w etnografii żaden powszechnie przyjęty podział ras ludzkich” (Świętochowski, 1876, s. 534). O teorii poligenizmu czytamy, że początek ludzkości dały *różnoszczepowe gromady* i że charakteryzowały się one „różnorodnymi pierwiastkami etnologicznymi” – *rasowymi* (Cohn, 1883, s. 424). W podobnym rozumieniu przymiotnik *etnologiczny* został zastosowany przez antropologa Izzydora Kopernickiego w odniesieniu do Żydów przy analizie ich cech fizycznych: „etnologiczne więc właściwości żydów [...] są [...] ogólną cechą szczepową, różniącą ich od ludności rodzimej” (cyt. za: H. B., 1886, s. 138). Tożsamość określenia *etniczny* z *rasowy* wynikała z wypowiedzi Nałkowskiego: „[...] wielkie cywilizacje historyczne były produktem mieszaniny najróżnorodniejszych elementów etnicznych, gdzie określenie nawet przybliżone udziału białych, żółtych i czarnych [ras – K. W.] jest niezmiernie trudne” (Nałkowski, 1890b, s. 317).

Często utożsamiano antropologię z etnografią i etnologią lub też traktowano te ostatnie jako „pokrewne sobie umiejętności antropologiczne” (Kopernicki, 1885, s. 1). Gumplowicz jednak wyjaśniał, że antropologia bada „człowieka i jego różne odmiany (rasy)”, etnografia i etnologia zaś „ludy i szczepy” (Gumplowicz, 1884, s. 111), a więc pierwsza – fizyczne różnice, pozostałe – różnice kulturowe. Kopernicki, precyzując przedmiot badań etnografii i etnologii, stwierdzał, że jest nim „ethnos”, przez co rozumiał *narody*, *plemiona* i *ludy*

³ Wiązano, ale nie zawsze (Jasiewicz, 2010, ss. 45–46).

„składające ludzkość”. Sam był świadomy faktu niejednoznacznego pojmowania przedmiotu badań. Dla jednych wyznacznikiem grupy „ludzkiego rodu” było „[...] powinowactwo krwi i wspólność stałych i dziedzicznych cech fizycznych, a zatem rasa, szczerp i plemię w znaczeniu zoologicznym, dla drugich zaś wspólnota mowy i tradycji, potrzeb i celów, [...]” (Kopernicki, 1885, s. 1). Choć etnologia najczęściej rozumiana była jako nauka zgłębiająca kulturowy rozwój poszczególnych grup ludzkich (Koskowski, 1897, ss. 675–681; Stefanowska, 1891, s. 9), to jednak Krzywicki przypisywał jej badania nad „składem rasowym” danej grupy, które miały na celu wyjaśnienie jej „ducha”. Etnografię zaś określał jako naukę zajmującą się opisem ludzkich „zwyczajów i idei, urządzeń, techniki, charakteru psychicznego” (Krzywicki, 1893/1969, ss. 53–54).

Synonimiczność określeń *etniczny*, *etnologiczny*, *etnograficzny* i *rasowy* była obecna przez cały omawiany okres. Wynikało to z faktu, że zakres poszukiwań antropologicznych nie był ustalony. Niektórzy uczeni chcieli badać wyłącznie ciało, niektórzy – ducha, a byli i tacy, którzy postulowali łączne ich ujmowanie. Majewski próbował podzielić pojęcia, jedne przypisując antropologii jako nauce o fizycznej budowie człowieka, drugie etnologii, której zakres badań obejmował szeroko rozumianą kulturę. Pisał więc: „Trzeba to raz zrozumieć, że narodowość lub plemienność nie pokrywają się wcale z pojęciem rasy: długogłowiec – to typ fizyczny; Niemiec, Włoch, Polak – typ etniczny. Są to całkiem niezależne od siebie pojęcia [...]” (Majewski, 1905, s. 165).

Krytyka stosowanej terminologii

Charles Darwin uważał, że skoro ludzkość stanowi jeden gatunek, to jego odmiany można by nazwać *podgatunkami*. Pisał jednak, że

[...] powszechne używanie terminu „rasa” i prawo obywatelstwa, jakie wyraz ten w nauce już uzyskał, przyczynia się niezawodnie do utrzymania go przy życiu. Wybór terminów jest o tyle tylko ważny, o ile zależy na tem, aby ten sam stopień różnicy określać zawsze tą samą nazwą” (Darwin, 1871/1935, s. 235)⁴.

Krzywicki (jak wielu innych uczonych, nie tylko polskich) nie przykładał wagi do stosowanych terminów. Wskazując na *typ rasowo-antropologiczny* jako najbardziej pożądany w opisie różnorodności ludzkiej, stosował

⁴ Na temat użycia przez Darwina terminu *rasa* pisze Strzałko (Strzałko, 2009, ss. 275–276).

synonimicznie inne nazwy, takie jak *szczep*, *plemię*, *grupa etniczna*, a także *grupy rasowe* i *rasa* (Krzywicki, 1893/1969, ss. 61–64, 247, 298) oraz *odmiana rasowa*, *pododmiana rasowa* (Krzywicki, 1898, s. 306). Wprowadził on do obiegu społecznego spory zamęt terminologiczny. Jego określenie *typ rasowy* krytykował Aleksy Kurcysz, socjolog, pisząc: „Poszukiwane typy rasowe są abstrakcją, złożeniem sztucznym. Nie istnieją one w naturze. Uznawanie ich jest zaprzeczeniem rozwoju morfologicznego i niekonsekwencją antropologii [...]” (Kurcysz, 1905, s. 236).

Rzadko podejmowano próby usystematyzowania pojęć. Gumplowicz w *Systemie socjologii* stopniował populacje ludzkie poczynawszy od *hordy*. Przedstawiała ona według niego „jednolitość genealogiczną, jednolitość krwi”. Rozwój ustroju społecznego przebiegał więc od *hordy* poprzez *szczep* (połączenie hord i zanik pierwotnej jednolitości), *lud* (ogół ludności podlegający jakiejś władzy), a wreszcie *naród* (Gumplowicz, 1887, s. 297). Uczony zwrócił uwagę na niejednoznaczności terminologiczne związane z terminami takimi jak: *szczep*, *lud*, *naród* i *społeczeństwo*:

Nie tylko u nas ale i w innych językach i literaturach europejskich, wyrazy te używają się w rozmaitych znaczeniach, co pochodzi stąd, że pojęcia z nimi połączone są bardzo chwiejne i niejasne. W takich razach [...] nie pozostaje nic innego, jak dla własnego użytku ustalić znaczenie tych wyrazów, określić ściśle pojęcia przez nie wyrażone, aby ich tylko w jednym znaczeniu używać i tym sposobem zapobiec nieporozumieniom (Gumplowicz, 1887, s. 289).

Radliński rozdzielił terminy według nauk, które miały ich używać. Antropologii przyporządkował nazwy *typ*, *rasa*, *szczep*, *plemię*, *lud*, zaś socjologii terminy określane jako społeczne: *rodzina*, *kasta*, *naród*, *państwo*, *ludzkość* (Radliński, 1900, s. 566). Z kolei Bronisław Łoziński, historyk i prawnik: antropologię powiązał z *rasą*, etnografię i etnologię z *ludem* oraz *szczepem* „ludowym i językowym” (Łoziński, 1898, s. 309). Podobnie Talko-Hrynczewicz za przedmiot badań antropologii „w ścisłym znaczeniu tego słowa”, a więc antropologii fizycznej, uznał *rasy ludzkie* (Talko-Hrynczewicz, 1913, s. 2).

Majewski synonimiczne użycie terminów *typ fizyczny*, *rasa* i *naród* uważał za wprowadzające czytelników w błąd. Nie uznawał za słuszne stosowanie określeń *rasa słowiańska*, *rasa romańska* czy *rasa aryjska*. W takich przypadkach dostrzegał celowość użycia terminów *ludy słowiańskie*, *ludy germańskie* i *ludy aryjskie*, rozumiejąc przez nie grupy charakteryzujące się pokrewieństwem języka, kultury, tradycji, przy braku jednolitości rasowej (Majewski, 1905, s. 163). Wedle niego to uczeni niemieccy przyczynili się do utożsamienia

narodu z *rasą* – narodu niemieckiego z *rasą germańską*. Takie ujęcie Majewski zdecydowanie krytykował:

Wszak nawet w czasopiśmie, świeżo założonym specjalnie do badań nad rasami (*Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie*), panuje najzupełniejsza dowolność w pojmowaniu rasy, i gdy jedni autorowie biorą ją w znaczeniu etnicznym, inni w morfologicznym, a taki np. Ammon [Otto – K. W.], zapewne ku czci długogłowych germanów, pojęcie długogłowca wprost utożsamia z pojęciem człowieka duchowo uzdolnionego, pojęcie zaś krótkogłowca z pojęciem jeżeli nie krety, to przynajmniej niedołęgi! (Majewski, 1905, s. 163).

Cechą charakterystyczną omawianego okresu było samo zwrócenie uwagi na nieścisłości terminologiczne i podjęcie prób przyporządkowania poszczególnym nazwom konkretnego znaczenia.

Upowszechnienie terminu *rasa* i jemu pokrewnych

Mimo że większość uczonych miała pewność, że rasa czysta nie istnieje, termin *rasa* upowszechnił się w piśmiennictwie. Nie zanikło zamienne stosowanie pojęć w różny sposób łączonych z *rasą*. Coraz częściej występowała synonimiczność określeń *rasa* i *naród* (Skrzycki, 1892, s. 86), jako wyraz pierwotności i jednolitości tego ostatniego. Analiza publikacji Krzywickiego dowodzi, że *rasa* stała się wygodnym terminem. W jednym tylko jego tekście czytamy o *rodowodach rasowych*, *pokrewnych rasach miejscowych* i *rasie najbardziej zmieszanej* (L. K., 1895, ss. 614–615). Ostatnie sformułowanie dowodzi, że niezależnie od stopnia owego zmieszania ostateczny jego efekt również określano terminem *rasa*.

Nie pojawił się termin *rasizm*, ale różnice między ludźmi uważano za usprawiedliwiony powód do dyskryminacji „obcych”, „innych”, uważanych za gorszych. Wrogość wobec nich często wyrażano bez stosowania wyrazu *rasa*, a za pomocą języka opisu budzącego odrazę. Można to zjawisko zilustrować fragmentem charakterystyki Indian, którzy mieli „paszcze podobne do pysków dzikich i znikczemionych zwierząt” („Wycieczka”, 1866, s. 236). Przymiotnik *rasowy* znajdujemy w przekazach o wzajemnej wrogości, np. w opisie relacji między Brytyjczykami a Hindusami czytamy o *nieprzyjaźni rasowej* (A. A. K., 1865, s. 249); *antypatia rasowa* i *nienawiść rasowa* wystąpiły w relacji o stosunkach między *rasami* białą i czarną w Stanach Zjednoczonych Ameryki (Wiśniowski, 1877, s. 227). Z kolei pojęcie *przesądu rasowego* dotyczyło

uprzedzeń białych względem czarnej ludności Afryki (Siemieniecki, 1888, ss. 69–70). W odniesieniu do Żydów (sprawa Dreyfusa) również pojawił się termin *nienawiść rasowa*. Przyczyn zjawiska antysemityzmu komentator upatrywał w podłożu natury obyczajowej i ekonomicznej, a nie antropologicznej (Plain Truth, 1898b, s. 152).

Przyjmuje się rok 1890 za cezurę między okresem pozytywizmu a modernizmu. Data ta jest umowna i nie dzieli wyraźnie historii analizowanej terminologii. Zauważyć jednak można różnice w definiowaniu używanych pojęć. Wpływ na te przemiany wywarła atmosfera nowej epoki, a głównie realia polityczne, pośród których rozwój nacjonalizmów i towarzysząca mu tendencja do wykorzystywania nauki do celów politycznych, odgrywały zasadniczą rolę. Argumenty antropologiczne stanowiły bowiem jądro „wywodów rasowo-teoretycznych”. Choć zauważano, że terminy nowe, takie jak *dusza rasy*, *instynkt rasy* i *czysta krew*, nie mają żadnego związku z naukowymi podstawami antropologii, to jednak termin zyskał prawo obywatelstwa. Poszerzył się zakres jego stosowania i nasiliło się potoczne jego użycie. Upływ czasu nie doprowadził do sprecyzowania terminologii. Należy jednak podkreślić, że nie zawsze tam, gdzie pojawiał się termin *rasa*, mamy do czynienia z szerzeniem poglądów rasistowskich w dzisiejszym rozumieniu.

Bibliografia

- A. A. K. (1865). Cywilizacja chrześcijańska w Indjach Wschodnich. *Biblioteka Warszawska*, 1865(3), 244–266.
- Ad. J. C. [Cohn, J. A.]. (1882). Darwin i antropologia według R. Virchowa. *Prawda*, 1882(34), 402–404.
- Al. Sz. (1883). Sprawozdanie. Ziemia w krajobrazach. Gieografia przez Onezyma Reclus. *Wszechświat*, 1883(14), 221–222.
- Bagehot, W. (1875). *O początku narodów: Myśli o wpływie „doboru naturalnego i dziedziczności” na rozwój społeczności politycznej* (P. T., Tłum.). Nakład Spółki Wydawniczej Księgarzy.
- Baudouin de Courtenay, J. (1881). Pogadanki naukowe: O gramatyce porównawczej języków indoeuropejskich, III. *Prawda*, 1881(13), 150–151.
- Bogacki, F. (1881). Tajemnice życia duszy. *Prawda*, 1881(11), 125–125.

- Boroń, P. (2001). Słowiańskie plemię: O pojęciu i jego rozumieniu w polskiej historiografii. W *Viae historicae: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (ss. 189–207). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cohn, J. A. (1883). Walka ras, I. *Prawda*, 1883(36), 423–424.
- Człowiek. (1899). W *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami* (T. 4, ss. 166–168). Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego Odlewni Czcionek i Drukarni S. Orgelbranda Synów.
- Daniłowicz-Strzelbicki, K. (1897). Odrębność etniczna i cywilizacyjna. *Ateneum*, 1897(4/3), 543–572.
- Darwin, K. (1935). *O pochodzeniu człowieka* (M. Ilecki, Tłum.). Biblioteka Dzieł Naukowych, druk „Floryda”. (Oryginalna praca opublikowana 1871).
- Dąbkowski, G. (2010). *Kształtowanie się polskiej terminologii muzycznej*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Dr Nadmorski [Łęgowski, J.]. (1887). Najnowsze podróże i próby kolonizacyjne w Afryce. *Wszelchświat*, 1887(30), 466–469.
- E. P. (1887). Historia ludu Izraela (E. Renana), II. *Prawda*, 1887(51), 607–608.
- Far-West amerykański, podług L. Simonin’a opisał Artur Sulimierski. (1869). *Wędrowiec*, 1869(35), 216–217.
- Gella, A. (1966). *Ewolucjonizm a początki socjologii* (Ludwik Gumplowicz i Lester Frank Ward). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gruszecki, W. (1881). Niemcy a Germanowie. *Prawda*, 1881(38), 462–463.
- Gumplowicz, L. (1884). Najnowszy stan kwestii rasowej. *Prawda*, 1884(10), 110–111.
- Gumplowicz, L. (1887). *System socjologii*. S. Orgelbranda Synowie.
- H. B. (1886). Charakterystyka fizyczna ludności polskiej. *Prawda*, 1886(12), 138–139.
- Hanusz, J. (1885). Kultura Indów w epoce wedyjskiej. *Biblioteka Warszawska*, 1885(3), 34–48.
- Historia cywilizacji i badanie natury podług naukowych konferencji M. Dubois-Reymonda. (1878). *Przegląd Tygodniowy*, 1878(16), 187–188.
- Hodi [Tokarzewicz, J.]. (1882). Ariowie pierwotni. *Ateneum*, 1882(3/3), 529–563.
- Jankowiak, L. A. (2005). *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza: T. 1. Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Jankowiak, L. A. (2006). *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza: T. 2. Słownik*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Jasiewicz, Z. (2010). Początki etnologii/antropologii kulturowej w Polsce: Poszukiwanie nazw dla zainteresowań badawczych i rodzącej się dyscypliny. W E. Klekot, A. Malewska-Szałygin, M. Radkowska-Walkowicz, T. Rakowski, S. Sikora, & J. S. Wasilewski (Red.), *Antropolog wobec współczesności: Tom w darze Profesor Annie Zadrożyńskiej* (ss. 36–51). Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.
- K. [Krzywicki, L.]. (1886). Nauka a kolonizacja. *Prawda*, 1886(13), 146.
- Kalina, A. (1895). O ludach aryjskich i o pierwotnej ich ojczyźnie. *Lud: Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie*, 1, 97–115.

- Klecki, W. (1924). *Gatunek i rasa: Wykłady o biologicznych podstawach hodowli*. Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- Kopernicki, I. (1885). *O etnografii i etnologii, ich przedmiot, rozwój i znaczenie naukowe*. J. Sikorski.
- Korzon, T. (1876). *Historia starożytna wyłożona sposobem elementarnym*. Skład Główny w Księgarni G. Sennewalda.
- Koskowski, B. (1897). Antropologia współczesna. *Głos*, 1897(28), 675–681.
- Kraśniński, A. S. (1885). *Słownik synonimów polskich*. Drukarnia „Czasu” Fr. Kulczyckiego i SP.
- Kronika zagraniczna. Duch stowarzyszeń rassy anglo-saksońskiej. (1866). *Wędrowiec*, 1866(191), 140.
- Kryński, A. A. (1901). Językoznawstwo polskie w XIX stuleciu. *Prawda*, 1901(3), 42–43.
- Krzywicki, L. (1888a). Antropologia w historiozofii i socjologii. *Wisła: Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*, 2(3), 445–467.
- Krzywicki, L. (1888b). Zagadnienia antropologiczne, IV. *Prawda*, 1888(41), 484–485.
- Krzywicki, L. (1898). Kwestia aryjska. *Prawda*, 1898(26), 306–307.
- Krzywicki, L. (1907). Dzieje antropologii. W *Poradnik dla samouków: T. 2, cz. 6/1. Dzieje myśli: Historia rozwoju nauk* (ss. 367–470). Wydawnictwo A. Heflicha i S. Michalskiego.
- Krzywicki, L. (1893/1969). Ludy: Zarys antropologii etnicznej. W L. Krzywicki, *Dzieła* (T. 7). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1893).
- Krzywiec, G. (2009). *Szowinizm po polsku: Przypadek Romana Dmowskiego (1886–1905)*. Instytut Historii PAN; Neriton.
- Kurcysz, A. (1905). Burzyciel i reformator antropologii. *Prawda*, 1905(20), 235–236.
- L. [Krzywicki, L.]. (1892). Postępy antropologii. *Prawda*, 1892(35), 411–413.
- L. K. [Krzywicki, L.]. (1895). Nasze rodowody rasowe. *Prawda*, 1895(52), 614–615.
- Lutostański, B. (1881). Antropologia. W J. T. Lubomirski, E. Stawiski, S. Przestański, & J. K. Plebański (Red.), *Encyklopedia wychowawcza* (T. 1, ss. 262–275). Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Łoziński, B. (1898). Nowoczesna etnologia. *Biblioteka Warszawska*, 1898(2), 298–323.
- Łukasiewicz, K. (2012). Z dziejów ujmowania relacji rasy i kultury. *Prace Kulturoznawcze*, 14(1), 193–199.
- Majewski, E. (1905). Listy naukowe: I. Rasa a naród. *Światowit*, 6, 162–168.
- Małczyński, P., & Mincer, T. (2014). W stronę polskiej teorii rasy. *Tematy z Szewskiej*, 13(3), 6–8.
- Marett, R. R. (1913). *Antropologia* (L. Krzywicki, Tłum.). Księgarnia E. Wende i ska.
- Marokko i marokkanie. (1865). *Wędrowiec*, 1865(138), 122–125.
- Mieszkańcy Japonii i ich kraj, przez W. Reinholda. (1866). *Wędrowiec*, 1866(170), 223–224.
- Mincer, T. (2012). Kulturowe rozumienie pojęcia rasy. *Prace Kulturoznawcze*, 14(1), 115–128.
- Montegut, E. (1871a). O rasach ludzkich (Z. Grabowska, Tłum.). *Wędrowiec*, 1871(62), 158–160.
- Montegut, E. (1871b). O rasach ludzkich (Z. Grabowska, Tłum.). *Wędrowiec*, 1871(64), 190–192.
- Nałkowski, W. (1890a). Neoritterianizm w geografii. I. *Prawda*, 1890(26), 305–306.
- Nałkowski, W. (1890b). Neoritterianizm w geografii. II. *Prawda*, 1890(27), 317–319.

- Niemojowski, L. (1872). Pierwotne plemiona Syberii: Studium etnograficzne, przez Ludwika Niemojowskiego. *Wędrowiec*, 1872(138), 123–126.
- Nowa Kolumbia. (1865). *Wędrowiec*, 1865(130), 407–410.
- Olechnowicz, W. (1896). Studia z dziedziny antropologii. *Ateneum*, 1896(3/2), 304–336.
- Ossowski, S. (1966). *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1939).
- Plain Truth. (1898a). Na szerokim świecie. *Wędrowiec*, 1898(6), 110–111.
- Plain Truth. (1898b). Na szerokim świecie. *Wędrowiec*, 1898(8), 152.
- Plain Truth. (1898c). Na szerokim świecie. *Wędrowiec*, 1898(20), 390.
- Plemiona ludzkie. (1863). *Wędrowiec*, 1863(23), 356–358.
- Popławski, J. L. (1886). Prospekt. *Głos*, 1886(12), 180–181.
- Quatrefages, A. de. (1873). *Karol Darwin i jego poprzednicy: Studium nad teorią przeobrażeń* (J. Ochowicz, Tłum.). Nakładem Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- R. D. [Dmowski, R.]. (1888). Rasa i dzieje. *Prawda*, 1888(25), 291–292.
- Radliński, I. (1882). Próbką nowej historiozofii: 4. Czynniki cywilizacyjne. *Prawda*, 1882(18), 209–210.
- Radliński, I. (1900). Powstanie antropologii jako nauki odrębnej. *Wszechświat*, 1900(36), 565–570.
- Rasa. (1902). W *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami* (T. 12, s. 518). Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego Odlewni Czcionek i Drukarni S. Orgelbranda Synów.
- Rasa. (1912). W J. Karłowicz, A. Kryński, & W. Niedźwiecki (Red.; z K. Król), *Słownik języka polskiego* (T. 5, s. 478). Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- Rasy. (1865). W *Encyklopedia Powszechna* (T. 21, s. 951). Nakład, druk i własność S. Orgelbranda.
- Redakcja. (1886). Antysemityzm i kwestia żydowska. *Głos*, 1886(4), 51–52.
- Seignobos, C. (1888). *Historia cywilizacji* (A. Dygasiński, Tłum.). Nakładem Księgarni Teodora Paprockiego.
- Siemieniecki, J. H. (1888). Z obcego świata. *Głos*, 1888(6), 69–70.
- Skrzycki, R. [Dmowski, R.]. (1892). Z ekonomii interesów duchowych. *Głos*, 1892(8), 86–87.
- Stefanowska, M. (1891). Kilka słów o dzisiejszym stanie nauczania antropologii. *Wszechświat*, 1891(1), 9–12.
- Strzałko, J. (2009). Darwin jako antropolog ewolucyjny. Problem ras ludzkich. *Kosmos: Problemy nauk biologicznych*, 58(3–4), 273–278.
- Strzałko, J. (2010). Co jest ewolucyjnym dziedzictwem człowieka: rasy czy rasizm? *Kosmos: Problemy nauk biologicznych*, 59(1–2), 251–256.
- Szczurkiewicz, T. (1938). *Rasa, środowisko, rodzina: Szkice socjologiczne*. Polski Instytut Socjologiczny.
- Świętochowski, A. (1876). Indianie północnej Ameryki. *Ateneum*, 1876(3/3), 533–547.
- Talko-Hryniewicz, J. (1888). Antropologia w ogóle i w zastosowaniu do kraju naszego. *Wiśła: Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*, 2(3), 547–562.
- Talko-Hryniewicz, J. (1913). *Człowiek na ziemiach naszych*. Wydawnictwo J. Mortkowicza.

- Tyrała, R. (2005). *O jeden takson za dużo: Rasa jako kategoria społecznie problematyczna*. Oficyna Naukowa.
- W. B. [Popławski, J. L.]. (1900). Historia a polityka, cz. 6. *Przegląd Wszechpolski*, 1900(10), 613.
- Waniakowa, J. (2003). *Polska naukowa terminologia astronomiczna*. Wydawnictwo IJP PAN.
- Wiśniowski, S. (1877). Kolonizacja na drugiej półkuli. *Wędrowiec*, 1877(15), 226–228.
- Wycieczka do Kanady. (1866). *Biblioteka Warszawska*, 1866(2), 234–256.
- Zajda, A. (1990). *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*. Uniwersytet Jagielloński.

The Term *Race* and its Synonyms in Polish Scholarly and Popular Science Thought, 1864–1918

Summary

In the Polish scholarly literature concerning terminology used in different fields of knowledge, issues of the meaning and usage of the term *race* have not been discussed. The article aims at demonstrating how the term *race* was used in the Polish writings. Typically, it was in use interchangeably with terms considered as its synonyms, such as *plemię*, *szczęp*, *gałąź*, *lud* and *naród*, as well as the notions adapted from natural sciences such as *species* and *variety*. All these terms were applied in order to categorize human groups, describe and classify them. The meaning of the notion *race* was not fully analyzed. Moreover, despite the fact that the Western science and its development was followed and popularized in Poland, no clear definitions appeared there. The majority of Polish authors still used the terms mentioned above as synonyms and understood quite different contents from the point of view of biology, culture and spiritual and social contexts. The term *racial* was still used interchangeably with such terms as *ethnic*, *ethnographic*, *ethnological*. Even though in the second half of the nineteenth century some Polish scholars (e.g. Ludwik Gumpłowicz, Erazm Majewski, and Ludwik Krzywicki) initiated attempts to clarify this terminology, their effort did not ultimately exert an influence on the language of the message.

Translated by Jacek Serwański

Termin *rasa* i jego synonimy w polskiej refleksji naukowej i popularnonaukowej w latach 1864–1918

Streszczenie

W polskiej literaturze naukowej dotyczącej terminologii stosowanej w różnych dziedzinach wiedzy nie poruszono dotąd zagadnień związanych ze znaczeniem i użyciem terminu *rasa*. Celem artykułu jest ukazanie sposobu pojmowania tego terminu i zakresu jego stosowania w piśmiennictwie polskim. Najczęściej był on używany zamiennie z określeniami uważanymi za jego synonimy, takimi jak *plemię*, *szczep*, *gałąź*, *lud* i *naród* oraz przyswojonymi z nauk przyrodniczych: *gatunek* i *odmiana*. Wszystkie te terminy służyły rozróżnianiu grup ludzkich, ich opisowi i klasyfikacji. Nie udawało się zgłębić znaczenia pojęcia *rasa*. Także nauka zachodnia, którą śledzono i popularyzowano, nie przynosiła jasnych definicji. Większość z piszących stosowała synonimicznie wspomniane terminy i rozumiała pod nimi zupełnie inne treści: biologiczne, kulturowe i duchowe, społeczne. Określenia *rasowy* natomiast używano zamiennie z takimi wyrazami jak *etniczny*, *etnograficzny*, *etnologiczny*. Choć w drugiej połowie XIX wieku polscy uczeni (Ludwik Gumpłowicz, Erazm Majewski, Ludwik Krzywicki) podejmowali próby uporządkowania terminologii, pozostały one bez większego wpływu na język przekazu.

Keywords: race; tribe; strain; synonyms of terms; anthropology; ethnology

Słowa kluczowe: *rasa*; *plemię*; *szczep*; synonimiczność terminów; antropologia; etnologia

Katarzyna Wrzesińska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5533-5540>

Correspondence: katarzyna.wrzesinska@ispan.waw.pl

The preparation of this article was part of a research project financed by the National Science Centre, Poland, agreement no. 2016/21/B/HS3/03696.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2019-06-28; Accepted: 2021-08-20; Published: 2021-12-20